

VATTENVÄGEN GENOM KNIVSTA

Vad är Knivsta?

Rubrikens lite ovanliga fråga kan besvaras med en rad beskrivningar, som alla ger var sin del av helheten Knivsta. En tätort med mindre än 10 000 invånare vid en järnvägsstation på norra stambanan. En inflyttningssort för storstadsregionen Södertälje-Stockholm-Uppsalas växande befolkning. En församling och ett postkontorsområde. En del av Uppsala kommun, med både tätorts- och landsortsbebyggelse, sammanhållen av ett omfattande vägnät.

Men en sådan rad definitioner och kortfattade beskrivningar utpekar bara det moderna människosamhället Knivsta. Den utelämnar hela den natur som utgör Knivstaområdets grund och bakgrund: skog och vatten, ångar och våtmarker. Den utelämnar historien, den utelämnar till och med det odlade landskapet som utgör förutsättningen för det mesta av bebyggelsen utanför den av järnvägsstationens placering bestämda kärnan.

Försöker vi i stället besvara frågan vad Knivsta är med utgångspunkt från naturen, blir svaret med nödvändighet ett annat. Knivsta blir då ett landskapsområde format av inlandsisen, med isskavda granitknallar, moränlager och lersediment, som sakta invaderats av människor och tagits i anspråk för fiske, jakt, bosättningar, åkerbruk och industrier i takt med landhöjningen. Den landhöjning som på de sista två tusen åren "sänkt" vattenytan med omkring nio meter och som fortfarande pågår. Knivsta har stigit ur vattnet, vattnet har varit det vanligaste och viktigaste elementet. Vattnet har varit den yta invånarna från början färdats på, och vattnet genomströmmar fortfarande det vi kallar Knivsta. Definierar det.

Knivstatrakten ingick i det system av sammanflätade vattenvägar som kort efter den kristna tideräkningens början möjliggjorde Svearikets uppkomst. Via en östlig utlöpare från Garnsviken var Knivsta ända upp till Lunsen förbundet med Mälaren, och viken där Alsike kyrka nu ligger sträckte sig i en östsydlig båge ned över den nu igenväxta Tomtasjön och stod genom ett sund - ett vad - ock-

så den i förbindelse med Garnsvikens norra ände, Alasjön. Vattnet sjönk, men det skedde så sakta att det inte märktes från generation till generation, på annat sätt än att mark för åkerbruk och bete sakta ökade. Dramatisk blev förändringen först med den tilltagande utdikningen på 1800-talet, då vattentrösklar avlägsnades och sjöar sänktes, en utveckling som accelererat med övergången från spadar till stora grävmaskiner. Den värsta dolkstöten fick Knivstatraktens vattensystem när stambanan anlades, eftersom den byggdes tätt intill, längs med och på en längre sträcka till och med tvärs igenom den återstående vattenvägen, Knivstaån. Och sedan dess har ju industrisamhällets utbyggnad, tillsammans med vår tanklösa och slentrianmässiga vana att med vattnets hjälp göra oss av med stora delar av vårt avfall, ytterligare nedvärderat och nedsmutsat det en gång rika och rena vattenflödet. Förvandlat livsstråket av flödande vatten till ett under större delen av året illaluktande dike av brungrön sörja.

Men vattnet finns där, snö och regn låter det falla över Knivsta, och tyngdkraften för det vidare nedåt längs marken. Det samlas och fyller myrar och sjöar, diken och bäckar, det bryter sig fram och kan inte stoppas. Det samlar kraft, och vårar och regniga höstar bänder och vräker det sig fram genom ån. Som finns där, som flyter fram utan att bilfolket, som färdas på de genom landskapet okänsligt dragna nya vägarna, skänker det en tanke. Vårfloden kan inte stoppas, men om den kunde det skulle den på några dygn sätta hela centrala Knivsta under vatten.

Och med det har vi nått fram till ett nytt svar på frågan vad Knivsta är. *Knivsta - det är allt som finns och lever i det område som Knivstaån avvattnar.*

Knivstaåns avrinningsområde

Det mest adekvata sättet att ta reda på hur stort Knivstaåns avrinningsområde är, vore att ta sig uppför ån från dess mynning och leta sig upp längs alla tillflöden till vattendelarna i de fyra väderstrecken, till alla de punkter

där diken upphör eller bäckar förlorar sig i skogsmyrar och bland bergknallar långt från närmaste bebyggelse. Bekvämare är förstås att leta sig fram med en penna över den stora upplandskartan, 50 000-delen, och rita fram konturen av Knivstas naturliga vattensystem. Dra nytta av alla lantmätare och kartografer som före flygets tid traskat omkring i den oländiga terrängen.

Den som gör så skall göra en del oväntade upptäckter. Som att större delen av det stora skogsområdet Lunsen avvattnas av Pingla ström, som Knivstaån i sin norra del heter. Det mesta av Lunsen bör alltså räknas till Knivsta, likaså Valloxen, som får allt sitt vatten från området väster om en vattendelare som löper omkring två kilometer väster om landsvägen Mora stenar - Östuna kyrka - Åsbärby. Lustigt nog tycks vattendelaren göra en skarp avstickare ända fram till vägen vid fastigheten Myrängen ett par kilometer sydöst om Åsbärby.

Även skogsområdet sydöst om Valloxen hör enligt det här sättet att se till Knivsta. Det avvattnas genom den dikade å som drar förbi Stora och Lilla Rickeby innan den passerar genom den f d Svartsjön, numera en öde våtmark som kan ses från såväl järnvägen som motorvägen; den mynnar därefter i Knivstaån strax söder om Skottsila. (Odensala ligger däremot utanför, det hör till Märstaåns avrinningsområde.) Söder om Skottsila tar Knivstaån emot en hel del täckdikningsvatten också västerifrån, innan den vidgas till en smal sjö, Kölingen, passerar under gamla E4, gör en sväng norrut och till sist mynnar i Garnsviken mitt för Haga och fågelområdet Maren.

Men tittar vi nu på det område som blivit inringat av vattendelarlinjen, ser vi att det gör en djup inbuktning som från viken under Alsike kyrka når österut ända till Ängbyområdet. Orsaken är Brantshammarån, det sista av den gamla Mälarviken, som fortfarande avvattnar f d Tomtasjön och trakterna däromkring. Vi finner alltså att Knivsta utgörs inte uteslutande av Knivstaåns avrinningsområde, utan också av Brantshammaråns, med tillägg av ett mindre område vid Vassunda som har direkt förbindelse med Alasjön.

Utför Knivstaån

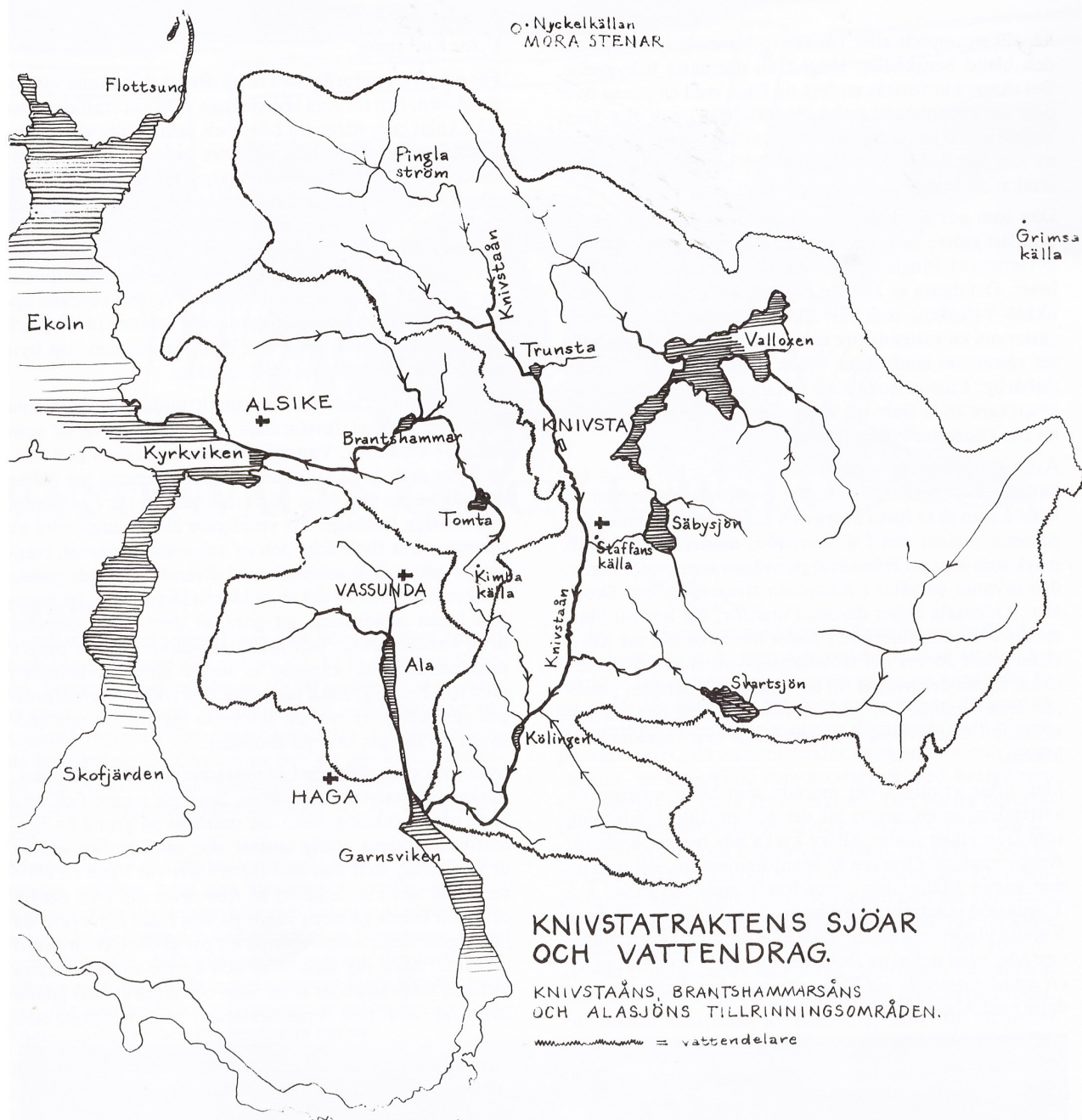
För att på ett naturligt sätt ta pulsen på den gamla vattenpulsådern, i en tid som sedan länge vänt sitt trafikintresse från kölar och stigar till bilar och asfalterade vägar, tog jag mig en särdeles blöt vår före att utforska Knivstaån så att säga på dess egna villkor. Jag lånade en stryktålig kanadensare av aluminium, utrustade mig med paddel och en stör, med yxa och såg - inte minst det senare mycket välbetänkt - och satte farkosten i vattnet vid den nordligaste möjliga punkten, som visade sig vara allmänna vägen vid Alsike IF:s fotbollsplan. Vattnet i bäcken uppifrån Ekeby och Lunsen forsade iväg kanoten i ett huj och knuffade 200 meter senare ut den i ån där den just bytt namn från Pingla ström till Knivstaån.

Den värsta vårfloden hade sjunkit undan, men på sina håll rann vattnet fortfarande ut mellan de vallar som kantade åbrädden. Vattnet strömmade på med god fart, men det gick ändå långsamt framåt eftersom jag måste pressa, hugga och såga mig fram genom tät fjolårsvass och snåriga buskage. Ett ytterligare hinder utgjordes av diverse grova flytbräder och en och annan gammal, ivägfluten spång. Tillsammans med diverse guppande gamla flaskor hamnade en del av bräderna i kanoten - det fanns just ingen annanstans att göra av dem. Men plötsligt drog kanoten iväg, och innan jag hann mer än parera med paddeln for kanoten in under järnvägsviadukten mitt för Trunsta. Bara tack vare den rikliga vattenföringen gick kölen fri över all den vassa sprängsten som brobyggarna lämnat kvar på åbotten.

Sedan var det tvärstopp i en amazondjungel av alar, vass, buskar och halvrudda plankor. Som jag senare fick veta hade någon dikning just i det området på grund av bottenförhållandena aldrig kunnat ske, utan ån flöt diffust ut i Trunsta, som den här våren - det var i mars 1977 - verkligen inte kunde kallas en före detta sjö. (Att det till och med kunde gå höga vågor på den hade jag erfarit då jag någon vecka tidigare vittjat ett par gäddmjärdar bland isflaken.) Men jag hittade ut och kunde snart fortsätta mellan rätade stränder förbi Såg- och tegelbrukets gamla lergravar ned mot brandstationen och fritidsgården.

Gångna tiders stora infartsled Stockholm-Sigtuna-Knivsta. Foto: R.E.

Enda hindret var en träbro, som tvingade mig att dra kanoten landvägen förbi. Det skulle bli många fler sådana landsättningar.

Redan vid fritidsgården var det dags igen. Där dök ån in under järnvägen genom en kulvert av korrugerad och galvad plåt, som dessutom spärrades av ett galler mot vilket en mängd vass och bråte klämdes fast av vattentrycket. (Det måste vara i det närmaste omöjligt för gäddor att ta sig förbi den spärren till sina gamla lekplatser kring Trunsta. Att ingen tänkt på den saken!) Med vänligt bistånd av en brandman fick jag kanoten buren över spärrområdet och isatt på andra sidan. I det djupa schakt som ån rinner fram i omedelbart väster om järnvägsstationen paddlade och gled jag igenom centrala Knivsta utan att någon kunde se mig. Också under vägen vid järnvägsbommarna tog jag mig fram, trots att det byggts något

slags palissad av upprättstående plank alldeles söder om vägbron. Vattnet hade turligt nog självt brutit sönder en del av den och gjort en öppning bred nog för kanoten att skrapande slinka igenom. Om den öppningen inte funnits hade det kunnat gå illa - vattnets kraft började nu kännas och jag började förstå att det varit klokt att ta flytvästen på mig.

Också vid transformatorstationen 100 meter söder om bron fick jag säga och hugga mig fram. En yvig korgpil hade under ett par decennier ostört fått breda ut sig över ån och tvingat den åt sidan. Vattnet hade till och med ätit sig ett långt stycke in i transformatorområdet. Men sedan var det fritt fram en dryg kilometer, kanoten gled lugnt med enstaka paddeltag förbi reningsverket och Knivsta kyrka dök upp i sin backe, grann och vit i vårsolen som den från början varit avsedd att synas.

Från vänster kom så det första stora tillflödet, ån från de förenade Valloxen- och Säbysjöarna som just forsat igenom dammarna vid Kvarngården. Jag gled snabbt in under bron vid Glömtorp.

Men sen var det stopp igen, jag hade träffat på den första av de hoprasade gamla bondbroar av trä, vars existens jag inte haft en aning om. Just den här dolde sig under en senare lagd bro och utgjorde ett korsverk av fasta och lösa plankor, mot vilka kanoten pressades fast av det forsanade vattnet. Det verkade dock som om den kunde lirkas igenom, bara jag fick bort en grov plankas vars lösa ände vibrerade mitt i strömfåran. Men händerna stelnade till i det nästan nollgradiga vattnet, en våg slog sågen ur handen på mig, den försvann i vattnet och jag fick ge upp. Med en våldsam ansträngning lyckades jag dra kanoten till fast mark. Efter att ha lugnat mig en stund släpade jag kanoten förbi bron, besluten att i fortsättningen sätta kanoten i land vid första tecken på något hinder av liknande slag. Vid Skottsila passerades två små bondbroar utan större besvär medan en flock kor förvånat betraktade mina förehavanden. Sedan följde en av färdens höjdpunkter: efter en skarp krök strömmade ån fram i en naturlig fåra i bukter som inte rätats av några utdikningar. Snabbt bar det fram mellan strändernas vassknippen, en överraskad knipa lyfte med en lång fartrand efter sig i vattnet, jag hade bara att styra genom att slänga paddeln från sida till sida. Det tunna slingrande blå strecket på kartan borde ha förberett mig, eftersom buktarna i motsats till bondbroarna åtminstone var antydda.

Kanske den orörda sträckan förbi Skottsila hade minskat min vaksamhet. Hur som helst var jag vid ankomsten till den smala stenbron strax norr om Hova inte tillräckligt uppmärksam. Det höga vattenståndet tillät inte kanoten att passera igenom brovalvet ens om jag lagt mig på boten av den, och jag beslöt att landa vid en låg strandkant intill bron. Men med väldig kraft tryckte vattnet ut kanotens akter, den smällde bredsida mot bron, vreds nedåt och fylldes till hälften med vatten. Med mera tur än skicklighet fick jag ändå iland kanoten och släpade den över vägen, besluten att fortsätta fast jag blivit både skrämmd och genomblöt. Genom ivrigt paddlande borde jag kunna få upp värmen igen, tänkte jag. Fast det blev inte genom paddlande som jag fick tillbaka värmen, utan genom ett nytt svettigt släpande, för vid Hova väntade en bondbro som mera liknade en sammanstörtad loge än en före detta bro. Den hade blivit kvar som ett störande hinder för all framfart, även vattnets, när en ny grov bro av järnbalkar (eller var det räls?) hade lagts ut för tunga jordbruksmaskiner några hundra meter nedströms.

När jag en stund senare gled ut på den lilla sjön Kölingen träffade jag på den första människan, en man som vittjade några ryssjor. Och det var ju klart, det här måste vara utmärkta vatten att fånga lekgädda i. Han såg inte lika förvånad ut som korna eller knipan tidigare: här måste nog en och annan eka fortfarande vara i bruk. Jo, där låg visst en i strandkanten. Efter Kölingen rann den nu rejält breda ån lugnt och starkt fram mellan högt uppkastade vallar. Det gick ändå att se ut över åkrarna. En råbock hörde paddelpasket och flydde hals över huvud in i en skogsdunge.

Hade brobyggarna sprängt under landsvägsbron och skapat en fors där också? Det verkade så, vattnet sög tag

i kanoten. Men det var ingen större fara, vattnet lugnade sig snart, och jag kunde paddla vidare mot mynningen. Där väntade samma slags landskap som uppe vid Trunsta, en tät vegetation och ett svårforcerat flätverk av vass, grenar och gamla plankor. När jag tagit mig igenom och paddlade fram mellan de höga träden ute i vattnet lyfte ur en av kronorna en stor, väldig fågel. Jag hade sett åtskilliga fåglar längs vägen, särskilt vid Trunsta och mest ånder förstås. Men det här var något annat. Kunde det vara en fiskgjuse? Men var en fiskgjuse verkligen så stor?

Medan jag grubblade över den vingbreda fågeln banade jag mig fram genom vassruggarna som stängde till förbindelsen mellan Alasjön och Garnsviken. Kom ut på Garnsviken, mötte en hård och kall sydlig vind som trängde genom märm och ben, och paddlade med krafterna på upphållningen i riktning mot bron vid infarten till Sigtuna. Men Garnsviken bara växte och växte, musklerna stelnade och högerarmen började visa tecken till kramp. Jag hade stakat, huggit, sågat och paddlat mig fram en och en halv mil; genomfrusen och huttrande av trötthet svängde jag in mot Lövestaholm, herrgården på vikens östsida, där jag av gårdsfolket fick hjälp att leta rätt på den följebil som i ett par timmar efter bästa förmåga försökt hålla ett öga på den dumdristige kanotistens förehavanden.

Havsörn

Att den stora fågeln var en havsörn, det förstod jag när jag fått höra att flera havsörnar brukade uppehålla sig över Garnsviken och till och med häcka i närheten. Trakten utgör faktiskt en sista unik inlandslokal för havsörn och får inte beträdas under våren, något som jag inte kände till vid tiden för min färd. Och något senare fick jag veta att jag inte var den förste som under den senaste mansåldern företagit en "flodexpedition" på Knivstaån. Eric Ståhl, skulptören, berättade för mig att hans vän Olof Thunman ett annat översvämningsår tagit sig med roddbåt från Knivsta ända upp till Alsike lanthandel och den dåvarande järnvägsanhalten där. Det bör ha varit någon gång på 30- eller 40-talet, före den senaste ådikningen.

Poeter i skilda tider tycks alltså oberoende av varandra gripas av likartade idéer och ledas av samma intresse att se verkligheten ur en litet annan vinkel än den gängse. För mig gav färden på Knivstas ursprungliga förbindelseled ett nytt perspektiv på orten, och jag har numera svårt att röra mig i trakten utan att fundera över lutningar och stigningar som avgör åt vilket håll vattnet rinner.

Ett par önskemål kvarstår: att det vattendragsförbund som faktiskt finns, i stället för att diskutera ytterligare sänkningar och dikningar, rensade ån från hopfallna bondbroar och annan bråte. Under vårarna borde Knivstaån kunna vara framkomlig åtminstone för kanoter och i sin nedre del också för ekor. Och nog vore det på sin plats att återställa en del skogsmyrar och en och annan igenväxt sjö, så att ån inte lika lätt sinar framåt eftersomaren som nu.

Det vore att visa den gamla skeppsleden den respekt den förtjänar.

Reidar Ekner